

Ю. І. Блажевич

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

МАЛІ КУЛЬТОВІ СПОРУДИ ПОДІЛЛЯ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР І СУЧАСНІСТЬ

У статті висвітлено питання малих культових споруд – каплиць, каплиць-церков, фігур, хрестів, арок, купалень, пам'ятних знаків Небесної Сотні тощо в їх історичному вимірі і сьогодні на теренах Поділля. Водночас виокремлено такі типи каплиць як придорожні, водосвятні, поховальні, меморіальні та богослужбові, подано їх описи, розміщення та функції. На численних прикладах та фактах показано місце, роль і значення таких сакральних об'єктів у духовному житті мешканців краю.

Особлива увага приділена малим культовим спорудам, збудованим останнім часом на основних шосейних трасах Хмельниччини, зокрема Хмельницький – Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський – Чермерівці – Городок – Ярмолинці, Хмельницький – Летичів, Хмельницький – Старокостянтинів – Шепетівка – Полонне, Хмельницький – Красилів – Теофіполь тощо. Детально висвітлено ситуацію з водосвятними та богослужбовими сакральними спорудами, які розташовані біля цілощих джерел, інших природних феноменів у Деражниському, Летичівському, Дунаєвцькому, Шепетівському та інших районах краю. Подано матеріал щодо капличок-стацій комплексу «Хресної Дороги», збудованої в Шаргороді Вінницької області. Зазначено, що протягом останнього періоду (2014-2015 рр.) у зв'язку з Революцією Гідності та проведенням АТО на Сході України, на Хмельниччині проєктуються і споруджуються меморіальні пам'ятні знаки, стели, каплиці на честь Небесної Сотні, загиблих воїнів-земляків у зоні АТО.

Ключові слова: християнство, малі культові споруди, каплиці, фігури, хрести, арки, усипальниці, купальні, пам'ятні знаки Небесної Сотні.

Актуальність проблеми не викликає сумнівів, адже сьогодні, в умовах глобальних перемін і реформ в усіх сферах життя українського народу, зокрема й мешканців Поділля, одним із національних пріоритетів є збереження здобутків матеріальної культури наших близьких і далеких предків – батьків, дідів і прадідів. Це насамперед стосується носіїв етнокультурної інформації, яка передається від покоління до покоління у повсякденних речах: одязі, житлі, кулінарії, ремеслах, промислах, хатньому начинні, спорудженні житлових і господарських будівель, у різноманітних культових спорудах.

Серед останніх особливе місце посідають каплиці, хрести, фігури, арки, склепи, стели, пам'ятні і меморіальні знаки тощо, тобто, малі культові або сакральні споруди. Їх описи, малюнки, розміщення та функції знаходимо в працях Д. Антоновича, Ф. Вовка, В. Січинського, Є. Сіцінського, М. Теодоровича, Д. Щербаківського, М. Моздира, Д. Крвавича, А. Задорожнюка, О. Боллока, М. Сидора та інших. Однак, як показало вивчення цього питання, цілісного дослідження щодо історії і сучасного стану вищезазначених об'єктів на Поділлі ще немає. Автор статті намагався започаткувати серію матеріалів, щоб більш ґрунтовно висвітлити цю проблему.

Споруди малої сакральної архітектури, на нашу думку, виразно репрезентують багатовіковий досвід української матеріальної історії, духовну, релігійну й мистецько-творчу самобутність нашого народу, регіонів країни, зокрема й Подільського краю. На жаль, у роки богоборчої влади в ХХ ст. чимало таких споруд, якщо не більшість, були знищені, а ті, що зведені у роки незалежності, своїм образно-архітектурним рішенням не завжди відповідають традиційним засадам

створення таких об'єктів. Звідси логічно випливає думка, що ми назавжди можемо втрапити, якщо не будемо досліджувати, особливі форми прояву української матеріальної культури, а також спадкову пам'ять про різні звичаї і традиції нашого народу.

У рамках порушеної проблеми подамо загальну класифікацію усіх тих об'єктів, які, по суті, мають право називатися «малими культовими спорудами». Студи, на нашу думку, можна віднести такі архітектурні форми, які зведені або зводяться в наш час на узбіччях доріг, перехрест'ях, стежок, на початку і в кінці населених пунктів, у полях, лісах, гаях, над струмками, джерелами, криницями та всяких інших місцях. Основним духовним змістом цих сакралізованих витворів є вираження побожності, символічної віри у всемогутність Господа Бога, вияв потреби в Його покровительстві, подяки за отриману опіку, як знак вшанування різних подій, дат, об'єктів, явищ тощо.

Враховуючи те, що кожна мала культова споруда повинна стояти на шляху людини, бути в неї на очах, бути доступною до неї, ми насамперед беремо для аналізу каплиці. Як твердять науковці, каплиця – один з об'єктів релігійного туризму, у християн – невелика споруда, призначена для культових цілей; однокамерна сакральна будівля без вівтаря. Існували каплиці й у дохристиянські часи в Стародавній Греції, Римі та інших країнах. Каплиці можуть бути розташовані окремо, входить до складу храмового комплексу, або розміщуватись на території певних закладів чи цвинтарів. Каплиці, на нашу думку, можна поділити на придорожні, водосвятні, поховальні, меморіальні та богослужбні [1, с.46].

Одним з різновидів таких споруд є каплиці придорожні. Вони будуються при дорогах, на перехрестях, у людних місцях, мають вигляд невеличкого будиночка, храмоподібної споруди з обов'язковою присутністю в ній такого конструктивного елементу, як «дах» чи його імітації. Будівлю каплиці увінчують хрестом. Каплиці можуть бути опалованими і неопалованими, закритими і відкритими, одноповерховими і з цокольним поверхом, будуватися з каменю, цегли, дерева, металу або бетону. Висота такої каплиці від підлоги до стелі повинна бути не менше три метри. Зазвичай місткість каплиці коливається від кількох людей до 50 осіб. Все це залежить від місця розташування і їх функцій.

Якщо ж звернутися до історичного минулого нашого краю, то за Є. Сіцинським («Приходы и церкви Подольской епархии») при будівництві нової церкви на старому місці часто споруджували каплицю або ставили хрест із матеріалів старої церкви. До речі, ці матеріали заборонялося використовувати для побутових потреб, лише можна було будувати придорожні або цвинтарні каплиці і каплиці-церкви, а також використовувати дерев'яні частини для приготування проскури. Так, наприклад, у селах Дзялов і Жмеринка Велика, містечку Янів Вінницького повіту на місці престолів церков, які згоріли, побудували каплиці і цвинтарну каплицю відповідно [2, с.229]; у с. Березова Могилівського повіту на місці церкви, яка згоріла, збудували каплицю-церкву [2, с.609]; у селах Давидківці, Терешівці Летичівського повіту – цвинтарні каплиці-церкви [2, с.447,462]; у селах Карачівці, Колодівка, Субочі – каплиці-церкви-дзвіниці [2, с.768-769, 777] тощо.

На сучасному етапі таких придорожніх каплиць збудовано чимало. Так, на трасі Хмельницький – Кам'янець-Подільський є такі споруди на виїзді з обласного центру біля торгово-сервісного центру «Поділля», у Козацькій долині в Дунаєвецькому районі, на перевалі при виїзді на територію Кам'янець-Подільського району, у с. Довжок цього ж району, у селах Кутаївці, Вишнівчик, Закупне Чермерівського району, церква-каплиця в центрі селища міського типу Чермерівці, у селах Борщівка, Пільний Олексинець Городоцького району, церква-каплиця при виїзді до Меджибожа Летичівського району, біля цілощо-

го джерела при в'їзді в м. Хмельницький по Вінницькій трасі та в багатьох інших населених пунктах краю [3]. Нещодавно високопреосвященний Антоній, митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський, освятив таку каплицю на старому військовому кладовищі в обласному центрі [4, с.2].

Функцію придорожніх каплиць виконують й каплички-стації комплексів «Хресної Дороги», одна з яких збудована останнім часом у Шаргороді Вінницької області. Тут за сприяння обласних та місцевих органів влади та благословення Папи Римського Бенедикта XVI у 2009 р. розпочалося будівництво «Хресної Дороги» довжиною три кілометри з 11 каплицями і фігурами в натуральну величину, а нині тут декілька разів на рік проводяться хресні ходи, до речі, тут часто беруть участь не тільки католики, але й православні віряни [7, с.259-260].

Водосвятні каплички влаштувають над джерелами, криницями, струмками, деколи й водоймами і свердловинами з цілопоною водою, найчастіше у вигляді споруд або навісів. Так, за С. Сіцінським, на Поділлі були відомі такі сакральні архітектурні форми в с. Івча Літинського повіту [2, с.498], у містечку Ладжин Гайсинського повіту [2, с.271], у с. Сокилець Ушицького повіту [2, с.806], в с. Уладівка Вінницького повіту [2, с.210], у с. Криків Кам'янецького повіту [2, с.403] та в багатьох інших населених пунктах.

Водосвятні каплиці активно будуються й тепер. Так, наприклад, у мальовничій долині біля села Слобідка-Шелехівська Деражнянського району здавна було відоме джерело з цілопоною водою, куди щорічно 2 серпня, на день пророка Іллі, збирались сотні і тисячі мешканців навколишніх населених пунктів, щоб вшанувати пророка і причаститись цілопоною водицею. І за царату, і за часів радянської доби цю криничку не раз засипали землею, а вода постійно знаходила вихід назовні. Лише в роки незалежності при сприянні владика Антонія, керуючого Хмельницької єпархії Української православної церкви та районних владних структур і спонсорів було обгороджено це джерело, збудовано капличку, знову проводяться богослужіння і люди зцілюють свої недуги [4].

Через кілька районів нашої області проходить особлива дорога. Щороку в серпні тисячі прочан долають довгий шлях, щоб потрапити до однієї з найбільших святинь православного світу – Почаївської Лаври. Час від часу люди сплягаються на відпочинок. Часто для цього обирають місця, які в народі називають святими. Є таке місце на околиці села Курівка Городоцького району. З уст в уста, з покоління в покоління люди переказують, що саме тут, де сільська вулиця виходить на широкі шлях, який веде до Почасва, давним-давно бувала і Мати Божа. А згодом людям, які йшли до Почасва, саме тут вживався її образ. Щоправда, бачили Марію не всі – лише обрані. Сьогодні жодного свідка цього явища в селі немає. Але люди свято бережуть ті розповіді для дітей та внуків. А старожили, 80-90-літні дідуся та бабусі, пам'ятають своїх батьків та дідів, які були знайомі з обраними. Протягом тривалого часу селяни лише переповідали один одному наймовірні події. Потроху виникла думка, щоб якимось означити святе місце. Тим паче, що, як пам'ятають старожили, раніше там стояв хрест. Й вирішили побудувати капличку. Хтось дав трохи цегли, хтось – піску, хтось допоміг грошима. Організаторами будівництва виступили вчителі місцевої школи, їх підтримали сільський голова Микола Гензера та місцеве сільськогосподарське підприємство. Хоч і невелика капличка, але для маленького села це було значне будівництво. Працювали кілька місяців, на добру справу зібрали понад 10 тисяч гривень. Хоч і взялися усім миром, але ніхто толком не знав, якою має бути капличка, як її оформити. Один монах порадив селянам поїхати до Почасва і по-

радитися там зі священиком, як обладнати капличку. Наступної поїздки посланці знайшли священика, розповіли про людські перекази. Він дав конкретні поради, як прикрасити капличку, які ікони там поставити. І тепер подорожній може сюди зайти, засвітити свічку, помолитися, перепочити на лавочці [5, с. 8].

На Білогірщині, недалеко від селища Ямпіль, є джерело, водою якого здавна лікуються від варикозу та інших недугів. Ані дату заснування, ані власне того, чому з давніх часів місцеві жителі називають його «святим», ніхто пояснити не може, хоча кожного дня тут можна побачити людей, які приїжджають звідусіль, щоб полікуватися цілопоною водою. Збудована тут і церква-каплиця [6, с. 8].

По дорозі з Дунаївців до Нової Ушиці біля села Дем'янківці Дунаєвського району нещодавно постала капличка із золоченими куполиками недалеко від цілопоного джерела, куди споконвіків приїжджали люди з навколишніх сіл, щоб полікуватись, набратись здоров'я та сил [7, с. 8].

На околиці села Красносілки Шепетівського району також з давніх-давен відоме цілопце джерело, воду з якого беруть чимало людей. Віряни села не мають свого храму, тому вирішили за допомогою місцевих спонсорів спорудити церкву-каплицю біля цього джерела. Так нещодавно постала дерев'яна красуня-капличка біля живоносного місця [8, с. 5]. На жаль, як це нерідко буває, нещодавно з цієї каплички було викрадено літографічну копію ікони Божої Матері Казанської, яка була подарована місцевою парафіянкою після її душевного зцілення. Вартість цієї ікони не велика – всього 300 гривень, однак зловмисник не побоявся гніву Божого і здійснив свою чорну справу. Як вже зазначалось, подібні крадіжки траплялися й раніше [21, с. 1].

Ошатна каплиця збудована в селі Баламутівці Ярмолинецького району. Біля неї виріс прекрасний храм святого архістратига Божого Михайла [22, с. 5].

Церква-каплиця нещодавно постала біля кількох цілопогих джерел у селі Завалійки Волочеського району, де також був збудований жіночий монастир і чудової архітектури церква. Посприяли цьому митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський високопреосвященний Антоній, місцева влада, спонсори, мешканці села [9, с. 10].

Чимало подібних водосвятних каплиць і каплиць-церков збудовано в північних районах Хмельницької області, а також на теренах Вінниччини. У Полонському районі в районному центрі в різних кінцях міста збудовано три каплиці, в селищі Понінки – одна, в селах Новоселиця і Катеничі – по одній. Так, у лісі біля села Остапівці Немирівського району Вінницької області вже кілька століть є криниця з цілопошим джерелом і купіллям. Криниця знаходиться в долині, де сходяться три пагорби. Нижче криниці – купілля, в яку вода біжить із джерела. Люди називають його Студинець. Поряд з криницею зберігся камінь з відбитком стопи Божої Матері. Це джерело розчистили всього рік тому, за цей час встигли збудувати над ним купол, встановили хрест, облаштували купальню. Вода в купальні дуже помічна від різних хвороб, зокрема й для бездітних. Впродовж року вже записано близько ста зцілень від найрізноманітніших недуг [10, с. 16].

Біля Головчинецького жіночого монастиря, що в Летичівському районі, також є цілопце джерело-криничка Святого Онуфрія. Варто зазначити, що відродженню монастиря багато посприяв Блаженіший Володимир, митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української православної церкви, наш земляк із сусіднього села Марківці, який 5 липня 2014 р. відійшов у вічність. Велику допомогу в облаштуванні чернечого життя надав владика Антоній, керуючий Хмельницькою єпархією УПЦ. Тут було відновлено монастирські і господарські будівлі та інші допоміжні приміщення, споруджено проскурню, побудовано котельню і артезіанську свердлю-

вину, заведено худобу та птицю, у розпорядження черниць державного виділено кілька гектарів землі, облагороджено цілоше джерело. Кілька років тому, поруч з ним, збудували дві купальні: одна – літня відкрита, інша – закрита, де можна зануритись в цілощу воду і в холодну пору. А взагалі, прочани з усіх кінців Поділля збираються тут влітку, у червні, коли проходять богослужіння на честь свята Святого Онуфрія, а також зимою, 15 лютого, на Стрітєння [11, с.8].

Останнім часом на теренах краю почали відроджувати давню християнську традицію будівництва богослужбових каплиць. А вже раніше, у XVII-XIX ст., при різних державних установах (військових частинах, виправно-трудовах колоніях, лікарнях, навчальних закладах тощо) споруджувались каплиці, де розміщувались ікони, церковне начиння, проводились богослужіння, інші релігійні дії. Нині, наприклад, такі богослужбові споруди є в обласному центрі на Проспекті Миру біля Хмельницького інституту МАУП, на вулиці Зарічанській біля обласного управління МВС, на території академії прикордонних військ (вул. Шевченка), на території обласної лікарні, біля обласної державної служби надзвичайних ситуацій. Після завершення будівництва православного храму на перехресті вулиці Свободи і Проспекту Миру такого богослужбового церковно-каплицею стане діюча невелика церква [3].

У Кам'янці-Подільському такі культові споруди облаштовані біля історичного факультету національного університету імені Івана Огієнка (вул. Татарська, 14), на території аграрно-технічного університету (вул. Шевченка) та в деяких інших місцях [3]. А нещодавно, у липні 2014 р., у Старому місті освятили Вірменську каплицю-церкву, що розмістилася в бапті-дзвіниці Святого Степаноса Вірменського Собору Святого Миколая [13, с.3]. Варто зазначити, що при чотирьох виправно-трудовах колоніях, які розташовані на Хмельниччині, протягом останніх років побудовані церкви-каплиці для забезпечення релігійних потреб засуджених.

У селищі Понікні Полонського району вже декілька років діє недільна православна школа, щось на зразок духовного просвітницького центру, збудована за сприяння одного із спонсорів, який виділив кошти й на будівництво богослужбової каплиці при цій школі [3]. Оригінальна каплиця-церква для дітей споруджена в Деражні (вул. Миру). Острівок віри з'явився на території Волочиської центральної лікарні за ініціативи працівників цього закладу та жителів міста, яку підтримали у благодійному фондї «Ми поруч!» Телер богослужбова каплиця-церква буде обслуговувати пацієнтів лікарні та мешканців міста [12, с.6]. Така ж каплиця діє на території Дунаєвської центральної лікарні.

На Старокостянтинівщині між селами Половинники та Громівка місцева жителька Марія Чижма побачила на зламі стовбура дерева образ Ісуса Христа. Декілька разів приходила вона сюди і довго молилася за зцілення своєї безнадійно хворої дочки. І сталося диво – дівчинка видужала. Пізніше про чудо-образ стало відомо священикам і мешканцям навколишніх сіл, а потім звістка про образ Ісуса на зрізі дерева облетіла всю Україну і сюди потягнулись прочани. Нині тут споруджена богослужбова каплиця [14, с.3]. Слугує вірянам села Дашківці Вільковецького району не тільки прекрасний Свято-Успенський храм з чудодійною іконою Божої Матері, але й богослужбова каплиця, збудована недалеко від храму [15, с.11].

Меморіальні або пам'ятні каплиці зводились на відзнаку важливих подій. Так, за Ю. Сіпінським, у селі Дяківці Літинського повіту була збудована цегляна каплиця і камінний хрест на честь коронації російського імператора Миколи II (1896 р.) [2, с.483], у багатьох населених пунктах Поділля в 1888 р. з'явилося чимало каплиць на честь того, що в залізничній аварії царського поїзда ніхто із імператорської сім'ї не постраждав. Каплиці також споруджувались на честь воєнних перемог російської армії (Вітчизняна війна 1812 р., російсько-турецькі війни, Кримська війна тощо).

Ця традиція продовжується й в наші часи. До 2000-річчя Різдва Христового в Деражні з'явилася меморіальна каплиця на честь цієї знаменної дати, і, як вже зазначалось, біля обласного управління МВС було споруджено пам'ятний знак і богослужбову меморіальну каплицю на пошану загиблим працівникам правоохоронних органів [3]. На місці Пилявецької битви в Старосинявському районі на початку 90-х років минулого століття насипано Курган Слави, вершину якого увінчав величний козацький хрест. Депо менший за розмірами курган з козацьким хрестом декілька років тому насипаний в Козацькій долині (Дунаєвецький р-н), де, за народними переказами, відбувалися криваві бої між козаками і поляками. Біля села Баглайки Красилівського району поставлений металевий хрест на полі, де проходили бої бійців Червоної армії з наступаючими німецько-фашистськими загарбниками [3].

Останнім часом, у зв'язку з Революцією Гідності та проведенням АТО на Сході України, на Хмельниччині проєктуються і будуються меморіальні пам'ятні знаки, стели, каплиці на честь Небесної Сотні, загиблих воїнів-земляків в АТО тощо. А в обласному центрі біля греко-католицького храму (вул. Зарічанська) у листопаді 2014 р. зведено дзвіницю на честь героїв Небесної Сотні наших земляків Сергія Бондарчука з Старокостянтинова та Миколи Дзвявського з Шепетівки і всіх тих, хто загинув в ім'я України [16, с.3]. Такі пам'ятні знаки з'явилися у Полонному, на Кам'янецьчині, плануються в обласному центрі та інших населених пунктах краю.

Ще одним різновидом малих культових форм є придорожні і прихрамові «фігури» – споруди, зазвичай, кам'яні, бетонні, деколи гіпсові і металеві. Сюди ж відносимо хрести-фігури – об'єкти у вигляді дерев'яного хреста зі скульптурною постаптю «Розіп'ятого Христа» та Пристолячих біля ніг Спасителя. Переважно над горизонтальними раменами хреста розміщені фігурки ангелів, рослинні орнаменти тощо. У населених пунктах нашого краю, особливо в регіонах, де компактно проживають поляки, можна зустріти фігури Мадонни. Так, наприклад, у Городку та деяких селах району є такі фігури [3]. У селі Гриців Шепетівського району відновили вивезену колись з панського маєтку Грохольських статую Діви Марії, яка встановлена неподалік входу до центрального грицівського парку [18, с. 16].

До 1930 р. статуя Святого Яна розміщувалася під столітнього вербою над святим джерелом в селі Маліївці Дунаєвецького району. Партийдці побити статую молотами і відвезли на місцеве кладовище. Сюди ж потрапили й інші статуї з Маліївецького монастиря і парку. Тільки в середині 90-х років минулого століття віруюча родина Христофорів відновила святиню і облаштувала цілоще джерело [19, с.15].

У місті Хмельницькому, на вулиці Кам'янецькій, донині зберігся найстаріший міський цвинтар, започаткований у 70-х роках ХІХ ст. Його було поділено на декілька секторів: православний, католицький, єврейський, військовий (останній сформувався після звільнення міста від фашистських окупантів у 1944 р.). Проходячи цими секторами, особливо католицьким, бачимо чимало надмогильних пам'ятників у вигляді статуй, дерев'яних життя, склепів зі встановленими зверху величними пам'ятниками, орнаментованих хрестів, різноманітних стел тощо. Закрили цей цвинтар у 1964 р., однак ще 20 років тут стояла цвинтарна поховальна каплиця, збудована у 1897 р. над склепом-усипальною генерала Назанського. Її зруйнували за одну ніч у 1984 р. [23, с.11].

Наступну групу малих культових об'єктів складають придорожні хрести. Найпоширенішим є простий наземний хрест, як основний знак і символ християнства. Деякі з хрестів встановлені на вершині кам'яного постаменту (цокольної основи). У ХІХ – на початку ХХ ст. такі хрести часто ставили на початку і в кінці населених пунктів, а також на місці церков, які згоріли, або будувалися на новій ділянці. Так, наприклад, такі хрести стояли в селах Бродок, Глубочок, Маньківка,

Слободипе Гайсинського повіту [2, с.268, 271, 275, 280], у селах Довжок, Пуддівці, Шатава Кам'янецького повіту [2, с.338, 343, 357], у селах Чапля, Зіньків, Яськівці, Терешівці Летичівського повіту [2, с.429, 435, 442, 462], у селах Бронія, Садківці, Серебря Могилівського повіту [2, с.572, 579, 580], у селах Верба Велика, Потапня, Сумівка Ольгопільського повіту [2, с.641, 647, 660], у селах Черепова, Бедриківці, у містечку Миколаїв Проскурівського повіту [2, с.717, 720, 725], у селах Колодівка, Студенія, Супруньківці Ушицького повіту [2, с.769, 773, 777], у селах Русава Велика, Лопатинці, Федорівці Ямпільського повіту [2, с.860, 866, 882] тощо.

Масово ставили наші предки хрести на честь відміни кріпосного права в 1961 році. Ще й досі такий хрест – пам'ятний знак стоїть в с. Нігин при дорозі Кам'янець-Подільський – Ярмолинці. Залишки такого хреста є в с. Рачинці на Дунаєвеччині.

З тих пір, як Україна стала незалежною, поступово стали відроджуватися християнські традиції і в більшості населених пунктів краю з'явилися дерев'яні, металеві й подекуди бетонні або гранітні хрести. У деяких селах, наприклад Красилівського (Баглайки, Михайлівці, Мотрунки, Веселівка, Пашутинці та ін.), Деражнянського, Летичівського, Ярмолинського та інших районів хрести при в'їзді і виїзді прикрашають букетами із пгучних квітів, різнокольоровими стрічками, а деколи й іконками Ісуса Христа або Богородиці з Немовлям.

Однак наприкінці 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. з'явилася традиція ставити хрести, пам'ятні плити, стели тощо на узбіччі доріг загиблим під час автокатастроф. Згідно з церковними канонами такі малі сакральні форми ставляться на місці поховання, а не загибелі, тому останнім часом комунальні служби прибрали ці тимчасові споруди.

У зв'язку з відзначенням пам'яті невинно убієнних у голодоморні роки (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947) на Поділлі, як і по всій Україні, за роки незалежності з'явилося чимало культових споруд (хрестів, пам'ятних знаків, курганів) для вшанування тих, хто помер від голодної смерті.

У деяких селах і містах Хмельниччини збудовані хрести гігантських розмірів. Так, у селі Малиничі Хмельницького району є дві цікаві пам'ятки ХІХ ст.: височенна кам'яна споруда Божої Матері, яку в селі називають «Святою», і ще більший, п'ятнадцять метрів висотою, хрест з кам'яних монолітів, який стоїть на міщному фундаменті над усипальницею родини панів Маковецьких [20, с.10].

До речі, у с. Голодьки Лтинського повіту в ХІХ ст. довгий час жила і померла Агафія, сестра високопреосвященного Іоанникія, архієпископа Подільського і Брацлавського. Вона була похована в склеп-усипальниці [2, с.495]. У більшості населених пунктів, де проживали католики, були окремі католицькі цвинтарі, там для заможних покійників будувались родинні склепи, ставились стапуї, хрести тощо.

З недавнього часу на скалі, що нависла над Хресто-Воздвиженською дерев'яною церквою на Карвасарах у Кам'янці-Подільському, збудовано гігантський хрест висотою 33 метри, якого видно з усіх точок цього старовинного міста на камені.

Таким чином, обмеженість розмірів статті не дає можливості висвітлити до кінця підняту тему, однак, на нашу думку, це можна буде зробити в наступних дослідженнях. В цій же публікації ми прагнули окреслити хоча б найсуттєвіші приклади щодо наявності на теренах Поділля великої кількості пам'яток матеріальної сакральної культури – кашпів, хрестів, фігур, інших форм малих культових споруд. На перспективу намічається вивчити малі культові споруди язичницької віри, старообрядців, іудаїзму, ісламу та інших нетрадиційних релігій.

Матеріал статті можна використати в курсах релігієзнавства, світової та української культури, етнографії, мистецтвознавства, етнології, у різних виховних заходах, в дослідженнях членів МАН.

Список використаних джерел:

1. Релігійний туризм: термінолог. словник – довідник / автор-упоряд. Т. Божук. – Львів : Укр. бестселер, 2010. – 152 с.
2. Приходи и церкви Подольской губернии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. – 996 с.
3. Візуальні спостереження автора статті Блажевича Ю.І. під час поїздок до районів Хмельницької області (жовтень-листопад 2014 р.).
4. Жуковська С. Капличка для «афганців» / С. Жуковська // Газета Поділля. – 2014. – 20 листоп. – №47.
5. Щегельська О. Тут обраним являвся образ Божої Матері / О. Щегельська // Є Поділля. – 2012. – 15 груд. – №47.
6. Панок Д. На Білогірщині є джерело, водою якого лікуються від варикозу / Д. Панок // Є Поділля. – 2011. – 2 черв. – №22.
7. Захар'єв В. Дорогу долає той, хто йде / В. Захар'єв // Подільські вісті. – 2013. – 6 серп. – №117-118.
8. Скляров І. Похід шепетівчан до Живоносного джерела / І. Скляров // Подільські вісті. – 2013. – 6 серп. – №117-118.
9. Панок Д. Де напитися, щоб злілитися? / Д. Панок, О. Щегельська, І. Олійник // Газета Поділля. – 2012. – 14 черв. – №24.
10. Мельник А. Принеси води із Студенця, і я одужаю / А. Мельник // Сімейна газета. – 2014. – 13 листоп. – №46.
11. Олійник І. На Стрітення півень води не напився / І. Олійник // Газета Поділля. – 2012. – 23 лют. – №8.
12. З вірою в серці // Газета «Добрі справи». – 2014. – №2.
13. Добровольський В. Освятили Вірменську каплицю / В. Добровольський // Подільські вісті. – 2014. – 15 лип. – № 97-98.
14. Олійник І. Там, де з'явився Господь / І. Олійник // Газета Поділля. – 2012. – 5 лип. – №27.
15. Фурманчук В. Дашківчани запрошують на свято! / В. Фурманчук // Газета Поділля. – 2013. – 1 серп. – №31.
16. Панок Д. Дзвони, щоб пам'ятали / Д. Панок // Газета Поділля. – 2014. – 27 листоп. – №48.
17. Блажевич Ю.І. Хресна Дорога Ісуса Христа в Шаргороді / Ю.І. Блажевич // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція / [редкол.: С.Д. Гальчак (голова), Ю.А. Зінько (співголова), А.В. Войнаровський (відп. секретар) та ін.]. – Вінниця : ПП Балук І.Б., 2014. – С. 257-261.
18. Захарчук Т. Чудодійна статуя Божої Матері повертається / Т. Захарчук // Газета Поділля. – 2012. – 28 черв. – №26.
19. Рудковська Л. Малітви – живий підручний історії / Л. Рудковська // Подільський кур'єр. – 2011. – 16 черв. – №24.
20. Олійник І. Таємниці малиницької святої / І. Олійник // Газета Поділля. – 2012. – 7 черв. – №23.
21. Борисов М. Із каплички вкрали ікону / М. Борисов // Газета Поділля. – 2014. – 5 черв. – №23.
22. Ярмоленко В. Сяють хрести на куполах / В. Ярмоленко // Подільські вісті. – 2012. – 5 лип. – №95-96.
23. Панок Д. «Містом» склепів / Д. Панок // Проскурівський телеграф. – 2012. – 7 черв. – №23.

The article highlights the issue of presence of small religious buildings on the territory of Podillya region- chapels, small churches, sculptures, crosses, arches, baths, memorials of Heaven Hundreds in their historical dimension and present. At the same time the following types of chapels are categorized and their peculiarities, location and function are described: roadside chapels, chapels for water sanctification, funeral, memorial and liturgical events. Numerous examples and facts of the spiritual heritage and current times in different regions of Podillya proves the importance of the role these sacred objects play in the spiritual life of the inhabitants of this region.

Key words: christianity, small places of worship, chapels, statues, crosses, arches, tombs, baths, memorials to Hundred of Heaven.

Отримано: 18.03.2015 р.

УДК [930.253:394.92](477.51)

В. В. Галатир

Державний архів Хмельницької області

ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ І. ОГІЄНКА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Висвітлюється наповненість фондів Державного архіву Хмельницької області особовими документами Івана Огієнка, що слугують джерелом для дослідження діяльності та життя вченого, мовознавця, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: І. Огієнко, особові документи, листи, фонд, справа, Державний архів Хмельницької області.

Останнім часом значно зростає інтерес до персоналізації історичного процесу. Саме особистості і творять історію. Від кожного із нас залежить збереження і примноження національної історичної спадщини, традицій, фольклору, історичної пам'яті. Можливість висвітлити історичні процеси, повсякденності, унікальні відомості про реалії життя, думки і діяльність як сучасника своєї епохи, викликає значний інтерес до такого виду джерел, як документи особового походження. Цінними для досліджень є відповідні документи борця за права українського народу, патріота, мовознавця, українського вченого, митрополита, політичного та громадського і церковного діяча, лексикографа, історика церкви, педагога Івана Івановича Огієнка.

Дослідження біографії та діяльності вченого можна знайти у працях В. Лозового [1], Є. Сохаської [2], В. Качкана [3], М. Тимошика [4], В. Мацька [5], та ін. Значний внесок у дослідження діяльності І.Огієнка у 1918-1920 рр. на Поділлі зробив О. Завальнюк [6]. Проте тема наповненості фондів Держархіву Хмельницької області особовими документами І. Огієнка не була предметом окремого дослідження. З огляду на це дана проблематика є метою дослідження.

Документи особового походження – це документи, що утворилися протягом життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи (сім'ї, роду), а також ті, що відслалися у їхніх особистих архівах. Інформація, що міститься в документах особового походження, з одного боку, дає уявлення про стан суспільства і місце особи в соціумі, а з другого – дозволяє відобразити історичний процес через суб'єктивне сприйняття особистістю. Індивідуальна стратегія життєвого шляху особи – історія її розвитку, виражена у подіях, вчинках, намірах, поглядах та отриманих результатах, дає змогу побачити її як учасни-